https://doi.org/10.7592/MT2026.95.rahvaluule

Lugemise jälgi rahvaluuletekstides

KÄRRI TOOMEOS-ORGLAAN
Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi nooremteadur
karri.toomeos@kirmus.ee

LIINA SAARLO
Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur
liina.saarlo@folklore.ee

Teesid: 19. sajandi teisel poolel hoogustunud rahvaluulekogumise ajaks oli enamik eestlastest kirjaoskajad ning raamatud olid laialdaselt kättesaadavad ka maarahvale. Nii jõudsid folkloori-palade trükiversioonid suulisse traditsiooni ja ka rahvaluulekogudesse. Sellele vaatamata on suulisust käsitletud ühe keskse autentsuskriteeriumina folkloorikogude koostamisel, mistõttu trükistest mõjutatud tekste on peetud sekundaarseks ning väheväärtuslikuks.

Otsisime artiklis lahendust ja uut vaateviisi probleemile, mis lähtub kirjalike tekstide mõjust suulisele pärimusele. Uurimuse allikateks on Eesti rahvaluule arhiivi muinasjuttude ja regilaulude korpused ning rahvaluule kogumislooga seonduv kontekstuaalne andmestik, mille analüüsimiseks oleme rakendanud lähi- ja kauglugemise meetodeid.

Märksõnad: kauglugemine, kirjalikkus, kirjaoskus, lähilugemine, muinasjutt, regilaul, suulisus, trükis

SISSEJUHATUS

Eesti rahvaluulekogude kujunemislugu on põimitud kahest vastandlikust tegurist: arhailisusest ja modernsusest. Rahvaluule mõiste kontseptualiseerimine on omane modernsele kultuurile, mis otsib oma juuri ja väärtusi arhailistest traditsioonidest (Valk 2016: 638–639). Rahvusliku identiteedi konstrueerimine on läbinisti modernistlik ettevõtmine. Eestlaste identiteediloome peamisi ülesandeid oli ajaloo kirjutamine, et õigustada väikerahva olemasolu, või nagu Marek Tamm kokkuvõtvalt märgib, „kirjutada eestlased rahvana ajalukku“ (Tamm 2008: 503).

Rahvaluulekogumise peamine idee selle algusajast peale oli koguda suulist ajalugu, s.t tõendeid eestlaste ajaloolise mineviku kohta (nt Jaago 1999). Regina Bendix (1997) on näidanud, et autentsus on olnud folkloori kogumise ajaloo

üks keskseid kontseptsioone, see kehtib ka eesti rahvaluuleteaduses. Suulisus on olnud üks eesti folkloori autentsuse kriteeriume, kuni 20. sajandi viimaste kümnenditeni koguti-uuriti enamasti (eeldatavalt) arhailist talupojakultuuri (Valk 2005). Kui arvestada rahvaluuletekstide tähtsust eesti rahvusliku eneseteadvuse konstrueerimisel ning rahvaluule mõju eesti professionaalse kultuuri ülesehitamisele, on mõistetav, miks dokumenteeritud ja arhiveeritud rahvaluule puhul eeldati (ja mingis mõttes jätkuvalt eeldatakse) autentsust ja miks problematiseeriti kirjalikkust kui ebaautentsust.

19. sajandi teisel poolel hoogustunud rahvaluulekogumise aegu oli enamik eestlastest kirjaoskajad, s.t oskasid nii lugeda kui kirjutada. Samal ajal elavnes mitmesuguste raamatute välja andmine, kusjuures eriti kasvas ilmalike raamatute nimetuste ja trükiarv. Palju anti välja õhukesi odavas köites trükiseid, nn rahvaraamatuid, mille sisu oli õpetuslik või meelelahutuslik. Nende hulgas oli ka folkloorse ainesega väljaandeid. Rahvaraamatute hind oli madal ning mõnel juhul jagati neid isegi tasuta kauba peale. Sel moel levisid üle Eesti mitmesuguseid folkloorseid tekste sisaldavad laulu- ja juturaamatud (Tedre 1965: 651; Vinkel 1966: 228), mille tekstid jõudsid tagasi ka suulisse traditsiooni ja rahvaluulekogudesse – nii refolkloriseerumise kui otseste mahakirjutuste kaudu.

Folkloristid on kirjandusliku pärituoluga tekste umbusaldanud ja ebaautentseks pidanud, nimetades sellist materjali saatvaid kaastöölisi mahakirjutajateks ja võltsijateks (nt Tedre 1965: 655–656; Põldmäe 1989: 30–32). Arhiivimaterjali autentsuskontroll ja kirjalike allikate tuvastamine on olnud üks eesti folkloristide filoloogilise töö aluseid, millest väljapaistvaim oli kindlasti lühivormide töörühma tegevus allikapublikatsioonide ettevalmistamisel (Krikmann 2001: 29–54).

Artiklis vaatleme kahe klassikalise rahvaluuležanri – muinasjuttude ja regilaulude – sidet trükistes avaldatud tekstidega. Lähtume asjaolust, et esinduslikeks žanridena nähtud rahvaluuleliigid, „vanad jutud ja laulud“ olid – hoolimata žanride erinevusest – erilise tähtsusega eesti kultuurilise enesekuvandi loomisel nii kogujate ja uurijate kui ka pärimuskandjate jaoks.

Uurimuse allikateks on eesti rahvaluule arhiivi muinasjuttude ning regilaulude korpused, sellele lisaks rahvaluule kogumislooga seonduv kontekstuaalne andmestik nii arhiivi käsikirjade kui ka trükiste kujul ning publitseeritud rahvaluuletekste sisaldavad trükised.

Nagu varasematest uurimustest selgub, on arhiivitekstide ja trükiste omavahelised suhted niivõrd nüansirohked, et pelgalt tekstide omavahelisest kõrvutamisest alati ei piisa. Seepärast oleme arhiiviallikates trükiste mõju tuvastamiseks rakendanud lähi- ja kauglugemise meetodeid.

Kirjanduslike tekstide analüüsimiseks välja töötatud lähilugemise meetodit kasutati esialgu peamiselt teksti leksikaalsete ja semantiliste kihtide uurimiseks (vt Hennoste 2016: 612). Kui algselt pöörati tähelepanu üksnes tekstile, siis hiljem on meetodit rakendatud nii konteksti ja tekstiga kaasnevate tekstide

(nt elulood, kirjad) uurimiseks kui ka autori ja lugeja positsiooni mõtestamiseks (Mikkola 2009: 59; Kikas 2024: 30–31).

Enamiku uurijate jaoks tähendab lähilugemine tähelepanelikku lugemist. Näiteks rahvaluuleteksti kirjutusliku tasandi puhul keskendutakse murde, ortograafia, käekirja, teksti paigutuse jms uurimisele (Kikas 2024: 31). Teksti loomist mõjutavate aspektide analüüsimisel saavad aga oluliseks tekste ümbritsevad tekstid, näiteks kommentaarid, ääremärkused ja kogujate kaaskirjad.

Suulisest traditsioonist kirja pandud arhiivitekstide ja trükistes avaldatud muinasjuttude omavahelise suhte uurimisel on seni lähtutud markeritest (Järv 2002: 168) ehk siis konkreetsele trükiversioonile tunnuslikest elementidest, milleks võivad olla motiivid, isiku- ja kohanimed, värsid, lausungid ja vormelid ning kontaminatsioonid (vt Toomeos-Orglaan 2003: 183–196). Risto Järv on mitmes uurimuses osutanud muinasjututegelase nimele kui ühele püsivamale jutuelemendile, mis viitab arhiiviteksti geneetilisele seosele mõne trükiversiooniga. Nii võib jutukangelase nimi Peeter osutada Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjutule „Õnne rublatükk“ jututüübi „Lohetapja“ (ATU 300) arhiivivariantides (Järv 1999: 58) või teises tüübikoosseisus Juhan Kunderi jutule „Suur Peeter ja Väike Peeter“ (ATU 554 + ATU 314A*) (Järv 2005: 549). Kuigi uurijad ise pole markeritest lähtuvat võrdlemist lähilugemisega sidunud, on niisugune detailidesse süüviv vaatlusviis sellele meetodile omane.

Lähilugemise meetodi kriitikud on uurimisviisi kitsaskohaks pidanud analüüsitava materjali vähesust ja üksikjuhtumite esiletoomist. Kauglugemise meetod võimaldab seevastu läbi töötada suurt tekstihulka ning kaardistada selle põhjal üldisi suundumusi. Kauglugemise mõiste tekkis 1990. aastatel vastukaaluks lähilugemisele, seda on kasutatud kirjandusteaduses tekstikorpuste analüüsi ja statistiliste meetodite katusmõistena, võrreldavana kvantitatiivse analüüsi ja makroskoopilise analüüsiga. Meetodi eestkõnelejaid on Franco Moretti, kelle teesi kohaselt pole kirjandusteose mõistmiseks vaja vastavaid raamatuid lugeda, vaid kasutada korpuseid arvutianalüüsi abil üldistuste tegemiseks (Moretti 2013; vt ka Hennoste 2016).

Eesti kirjandusteadlased on leidnud, et kuigi suurte korpuste statistilise analüüsi põhjal on võimalik märgata seaduspärasusi, mida väheste tekstide lähilugemise põhjal ei saagi tuvastada, ei saa kunstilise teksti analüüsil jääda lootma ainult kvantitatiivsusele (Meriste 2021: 720). Nagu ka Maarja Helena Meriste (2021) uurimusest selgub on statistilised vahendid töötatud välja enamjaolt kaasaegse kirjakeelse teksti mõistmiseks, kuid ajalooliste, poeetiliste, murdeliste jms eripäraste tekstide analüüs nende abil on keerulisem (vt Väina 2025: 967–968).

Regilauluteksti de kauglugemise võimaldamiseks on 21. sajandi algusest peale koostatud Eesti regilaulude andmebaasi (ERAB), kus praegu on ligikaudu 100 000 regilaulu. Andmebaas koondab suuremaid ja rikkalikumaid käsikirjalisi kogusid 19. sajandi keskpaigast 20. sajandi keskpaigani (Sarv & Oras 2020). Käesoleva artikli kontekstis on oluline, et praegu valmistatakse andmebaasi

lisamiseks ette laulutekste vanimatest arhiivikogudest (enne 1860) ning trükistes avaldatud regilaulude tekstikorpust.

ERAB on ühendatud läänemeresoome regilaulude ühisandmebaasi FILTER, kus lisaks arhiveeritud regilaulutekstidele on liidetud ka mõned kirjanduslikud teosed (vt Kallio & Janicki *et al*. 2023). Ühisandmebaasi on kasutatud regilaulutekstide kvantitatiivseteks uurimusteks, kontrollides mitmeid varasemate regilaulu-uurijate hüpoteese (Väina 2025), tekstide arvutuslikku võrdlusmetoodikat arendades on saadud parem ülevaade lauluvara varieeruvusest ning motiivide ja värsside stereotüüpsusest (vt Saarlo 2025; Sarv & Kallio *et al*. 2024; Väina 2025).

Muinasjuttude andmebaasis (ERMA) on praegu 16 000 teksti (Sarv & Järv 2023). Eesti muinasjuttude antoloogiate koostamise käigus on pidevalt täiendatud muinasjuttude bibliograafiat (vt Kippar 1986; EMj I:1 2009; Emj I:2 2014; Emj II 2020; Emj III 2024), kuid trükistes ilmunud muinasjuttude tekstikorpus ootab alles loomist. Seetõttu on teemaga seoses käsitletud siiani vaid üksikjuhtumeid mõne jututüübiga seoses (nt Kalmre 1989; Järv 1999; Järv 2002; Vahtramäe 2003).

Artikli kirjutamist inspireeris Cornelius Hasselblatti tähelepanek, et rahvusliku kirjandusloo kaudu saame küll teada, mida selle rahva keeles on kirjutatud, kuid mitte seda, mida rahvas on lugenud. Ning selleks, et mõista „eestlaste kujunemist“, tuleks uurida ka lugemiskultuuri (Hasselblatt 2011: 128–129). Selline lähenemine annaks võibolla ka võtme, kuidas uurida ühe rahva „vaimset silmaringi“ nagu Tiina Kirss (2010: 46) seda nimetab.

LUGEMISE AJALOOST JA LUGEMISOSKUSEST EESTIS

Lugemise ajalugu on üks „praktikate ajaloo“ vorme. Lugemisloo uurijad on selle raames vaadelnud üksiklugeja reageeringuid tekstile (näiteks ääremärkused, allajoonimised) (Burke 2011: 89), aga ka muutusi lugemisviisides, nagu üleminekud häälega lugemiselt vaiksele lugemisele, avalikkuse ees lugemiselt omaette lugemisele, aeglaselt lugemiselt kiirele jm. (Burke 2011: 93; Veskimägi 2000: 78) Kui 18. ja 19. sajandi lugemisvaraks oli valdavalt veel vaimulik kirjandus, mida loeti korduvalt (nn intensiivne lugemine), siis ekstensiivset lugemist, s.t raamatute ühekordset lugemist soodustas kõige tõenäolisemalt ilmaliku lugemisvara tekkimisele lisaks ka valiku suurenemine, mistõttu ei olnud enam vaja lugeda ühtesid ja samu tekste (Noodla 1980: 551).[1]

Lugemise ajalugu ja lugemise mõju uurides tuleb arvestada kahe põhilise teguriga: rahva lugemisoskusega ning eestikeelse trükisõna publitseerimisega.

Eestlaste lugemisoskuse algus on tihedalt seotud kiriku ja vaimulike tekstide tundmaõppimisega. Lugemisoskuse levikule aitas kaasa selle sidumine armulaual käimise ja abiellumisloa saamisega. Sama oluline roll oli kodus õppimisel, mille tähtsust ja tõhusust kinnitab seegi, et 18. sajandil saadeti kooli üksnes need, kes ei saanud kodus lugemist selgeks (Paatsi 2016a [2008]: 88–89).

Andmeid rahva lugemis- ja kirjutamisoskuse kohta leiab mitmesugustest dokumentidest, nagu näiteks kirikumeetrika personaalraamatutest (Palli 1984) ja nekrutiks võtmise nimekirjadest (Aarma 1990). Andmeid lugemisoskuse kohta hakati kirja panema 17. sajandil kirikuvisitatsiooni käigus. Lugejaid oli sel ajal maarahva hulgas siiski veel võrdlemisi vähe. Eestimaa kubermangus oli 1720. aastate visitatsiooni andmetel lugemisoskusega inimesi umbes 10%, kuid 18. sajandi lõpuks oskas juba ligi 50% elanikkonnast lugeda (Aarma 1990: 71–75).

1881. aasta Balti kubermangudes läbi viidud rahvaloendusel küsiti nii lugemis- kui ka kirjutamisoskuse kohta. Selle loenduse järgi oli kõige enam lugemisoskusega inimesi (57,2%), täieliku kirjaoskusega (s.t oskas lugeda ja kirjutada) oli 38,3% ja analfabeete 4,5% rahvastikust (Veskimägi 2000: 125). Vanuserühmade arvestuses võib selle statistika järgi näha kirjutamisoskusega inimeste arvukuse suurenemist 19. sajandi jooksul. Kirjutamisoskust õpetati sajandi alguses veel vähestele, peamiselt neile, keda koolitati mõne kirjutamist nõudva ameti peale. Kirjutamine ja arvutamine muutus kõigile õppijaile (nii poistele kui tüdrukutele) kohustuslikuks umbes 1860. ja 1870. aastatel (Paatsi 2001: 878–879) ning see kajastub ka 1881. aasta loenduse andmetes (vt Veskimägi 2000: 112–113, 126).

Järgmine rahvaloendus toimus 1897. aastal, selle järgi oli kirjaoskajaid Eestimaal 95% ja Liivimaal 92% elanikkonnast (Aarma 1990: 211).

Rahvaloenduse andmed annavad küll hea ülevaate lugemis- ja kirjutamisoskuse dünaamikast, kuid teavet selle kohta, mida loeti, tuleb otsida teistlaadi allikmaterjalist. Mitmed kultuuriloolased on otsinud allikaid, mis aitaksid uurida 19. sajandi murranguliste aegade mõju rahva vaimsusele. Ea Janseni hinnangul sobiksid selleks mitmesugused rahva enda poolt kirjutatud dokumendid, nende hulgas kirjad, mälestused ja ka rahvaluulekogud (Jansen 2004a: 68).

19. sajandi koduraamatukogusid on uuritud vähe, seetõttu puudub laiem ülevaade selle kohta, milliseid raamatuid eestlaste kodudes leidus (Paatsi 2016b [2009]: 186). Tänuväärset teavet koduse kirjavara kohta võib leida 19. sajandi kirjameeste mälestustest. Eesti kirjaniku August Kitzbergi (1855–1927) meenutuste järgi oli tema isa raamatukogu küll väike, kuid seal leiduvad raamatud olid perekonnas hinnatud.

> *Ka oli temal* [s.t isal] *raamatulaudi sel ajal kättesaadavate raamatutega; pääle piibli,*[2] *lauluraamatu ja katekiskmuse võis tema raamatuid küll kümne sõrme pääl üles lugeda, sääl olid Suve-Jaani „Vene süda ja Vene hing", J. v. Willmanni „Valmid" ja „Elamise juhataja" (Sitten-Büchlein), O. W. Masingi pühapäeva vahelugemised" ja n. e. – Isa oli hoolas lugeja, ka veel ajalehtede ilmumise päevil.* (Kitzberg 1924: 19)

Rahvaluulekoguja ja ajakirjaniku Hindrik Prantsu (1858–1932) lapsepõlvekodus leidus märksa rohkem kirjavara, mille taga võib näha vennastekoguduse väärtusi:

> *Raamatulaudile oli tekkinud ajajooksul kaunike virn kirjateoseid – kõigepäält kodumurdeline, lõunaeestikeelne kirjandus. Niipalju, kui seda olemas oli, leidus see sääl peaaegu täielikult. Ka „tallinnakeelsed" tuumakamad teosed ei puudunud. Muuseas olid sääl ka piltidega piiblilugu, mitmed Henningi toimetatud raamatud, Suve Jaani „Venne Südda ja Venne Hing", rida K. Cörberi teoseid, muuseas „Karjalaste luggemisse ramat", „Leivakorvikenne" ja „Mailma aiaramat", Kreutzwaldi „Vagga Jenoveva ajalik elloaeg", „Vina-katk", „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on" ja köidetuna mitukümmend aastakäiku „Ma-rahva kassulist kalendrit". Siis veel Jannseni „Sioni-laulo-kandlid", „Sioni ohvri-altarid" ja muidugi ka „Sannumetojad". Nendele lisaks oli rida „Tarto ja Võrro ma-rahva Kalendreid", köidetult mitmes raamatus. Ja kui „Perno Postimees" käima hakkas, ulatus ta algusest pääle ka Tohkri tallu, kust ta köidetuna läks paljudele naabritele lugeda.* (Prants 2010: 24–25)

Peale selle pakkunud talle suurt lugemismõnu mitmed lõunaeestikeelsed raamatud, mis tema sõnul olla kirjandusloos teenimatult tagaplaanile jäänud. Nende hulgast nimetab ta Georg Gottfried Marburgi „Weikenne oppetusse nink luggemisse Ramat Tarto ma-rahwa kooli laste tarbis" (ilmus 1805) ja maateadusliku sisuga „Juttustamisse meije armsile latsile" (ilmus 1822) (Prants 2010: 56–59).

Enamiku eestlaste kirjakultuuristumine toimus 19. sajandi jooksul. Selle aja kirjameeste identiteet on kirjakultuuriga tihedalt seotud ning mitmed neist peavad oluliseks rõhutada oma suguvõsa armastust kirjasõna vastu eestikeelse trükisõna algusest peale (vt Prants 2010: 13–14; Lipp 2013: 38–40, 43, 56–57).

Vastust küsimusele, miks on koduse raamaturiiuli sisu ärkamisaja ja sellele järgneva põlvkonna enesekirjelduses nii oluline, võib otsida 18. sajandi ühiskonnateooriatest, mida saksa haritlased ka siinsete rahvaste kirjeldamisel rakendasid. Nende teooriate valgusel said eestlastest, nagu ka lätlastest ja soomlastest, Euroopa metslased (Plath 2008: 40–41; vt ka Jansen 2004a: 64). Toonaste kultuurikirjelduste järgi iseloomustas „metslast" muuhulgas kirjakeele ja kirjaoskuse puudumine. Seetõttu on kirjakultuuri levikut peetud üheks oluliseks osaks rahva tsiviliseerimisprotsessis. Kultuuriloolase Ea Janseni sõnul levis kirjasõna kaudu baltisaksa käsitlus eestlasest ka eestlaste endini, nii kujundas eestlaste esimene haritlaspõlvkond (Jakobson, Hurt jt) oma eestlasekäsitluse baltisakslaste kultuurikirjelduste põhjal. Haritud talupoja ideaal, mis oli valgustusajastu ideede pinnalt kogu Euroopa haritlaskonnas pead tõstnud, jõudis sel moel ka talupoja enesekirjeldusse. (Jansen 2004b: 422–423)

LUGEMISE JÄLGI MUINASJUTTUDES

Kuigi 19. ja 20. sajandi folkloristid pidasid trükistest kopeeritud, inspireeritud või mõjustatud rahvaluuletekste ebaautentseiks ja võltsinguteks (Viidalepp 1939: 293–312; Põldmäe 1989: 30–32), võib lugemisloo uurimise seisukohalt mahakirjutusi pidada vahetuks tõendiks selle kohta, millised trükised olid kättesaadavad ja mida tõenäoliselt ka loeti.

Pilistvere kihelkonnast pärit rahvaluulekoguja Jaan Keller (1868–1906) oli nii Matthias Johann Eiseni kui ka Jakob Hurda kaastööline. Rahvaluule saatmist alustas ta 1895. aastal Kroonlinnas elades. Ühes esimestest saadetistest märgib ta, et „need mõistatused on ühest raamatust kirjutud. Mis on rukidud 1804 aastal ja Karja kiriku õpetaja töö, õp. Willmani“ (H III 26, 652). Keller peab silmas Friedrich Wilhelm Willmanni jutukogumikku „Juttud ja Teggud“ (1975 [1782]), mis on teadaolevalt vanim pooleldi ilmaliku sisuga eestikeelne juturaamat. 1782. aasta esmaväljaandele järgnes kolm kordustrükki (1787, 1804, 1838), mis näitab raamatu populaarsust ja lugejate nõudlust väljaande järele. Lisaks avaldati Willmanni proosavalme mitmesugustes kalendrites, rahvaraamatutes ja koolilugemikes (EKA I 1965: 255).

Nagu Jaan Kelleri kirjapanekutest ilmneb, oli tal Kroonlinnas elades Willmanni väljaande 1804. aasta trükk käeulatuses. Mõistatustele lisaks on ta sellest raamatust kirjutanud maha ka mitmeid muinasjutte (näiteks „Härjad ning Hunt“, „Kaarn“, „Kanna“ ja veel kümmekond juttu).[3] Jakob Hurt juhib oma aruandes siiski tähelepanu sellele, et raamatutest kirjutatud lood ei kuulu „vanavara“ hulka (Hurt 1896), lähtudes siinkohal suulise leviku kui autentsuse kriteeriumi printsiibist.

Mõistatuste allikaloo uurija Rein Saukase andmeil on Willmanni kogumikku kopeerinud umbes 30 rahvaluulekogujat (Saukas 2005: 39). Eesti muinasjuttude antoloogiate (EMj I:1 2009, EMj I:2 2014, EMj II 2020, EMj III 2024) koostamistööga seoses on välja tulnud, et lausa 33 muinasjutujututüübi puhul võib märgata Willmanni kogumiku mõju suulisele traditsioonile. Walter Anderson jõudis oma võrdluses üsna sarnasele tulemusele. Tema andmetel on Willmanni kogumikust rahva sekka kandunud 26 juttu (Anderson 1925: 410–411).

Mahakirjutuste rohkuse poolest[4] hakkab silma teinegi jutukogumik. 1867. aastal ilmus Ernst Muheli „Wiis kenna jutto“, mis osutus niivõrd populaarseks muinasjuturaamatuks, et esimesele tiraažile lisaks (2000 eksemplari) andis kirjastus välja sama suure röövtrüki. Kogumiku viiest loost neli („Rumpelstiltsen“, „Wennake ja õeke“, „Kolm meest metsas“, „Schneewittchen“) pärinevad Jakob ja Wilhelm Grimmi muinasjutukogumikust „Kinder- und Hausmärchen“. Mahakirjutustest enamgi leiab arhiivitekstides selle kogumiku juttude ümberjutustusi, mis osutab ilmselgelt väljaande tuntusele.[5] Seda, mitu vahendajat trükiversiooni ja arhiiviteksti vahele jääb, ei ole ümberjutustuste puhul aga võimalik eristada.

Esimesed 24 eesti muinasjuttu publitseeris Pärnu pastor Johann Heinrich Rosenplänter ajakirjas „Beiträge“ (Anderson 1933: 15–17). Needki eesti keele näitetekstid murdsid teadusajakirja kaante vahelt välja teistesse väljaannetesse (vt Malm 1870: 116–119). Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ja Alexander Heinrich Neusi kirjavahetusest (Kirjavahetus 1956: 79) selgub, et Kreutzwald ei jäänud „Inlandis“ avaldatud Arnold Friedrich Johann Knüpfferi muinasjutuga „Der dankbare Königssohn“ rahule (Inland 1847: 307) ning kirjutas oma versiooni, mis kannab isegi sama pealkirja „Tänulik vürstipoeg“ (Annist 1966: 166, vt lähemalt Toomeos-Orglaan 2005). Peagi järgneb sellele „Eesti rahva ennemuistsete juttude“ kogumik (1866), mis on tõenäoliselt üks enimloetud ja avaldatud väljaandeid eesti kirjandusloos. Euroopa muinasjututraditsioon jõudis eestikeelse lugejani 1860. aastatel Saksa rahvaraamatute tõlgete vahendusel (vennad Grimmid, Perrault, Hauff, Andersen jpt). 1870. aastatel hakkasid ilmuma eesti kirjameeste muinasjutud. Selle kõigega paralleelselt ilmus jutte kalendri- ja õppekirjanduses (vt lähemalt Toomeos-Orglaan 2011). Kogu seda lugemisvara mitmekesisust arvesse võttes on eelduspärane, et see peegeldub vastu nii rahva suulises kui ka kirjalikus kultuuris.

Tähelepanekuid loetud raamatutele teevad üleskirjutajad ka ise. Näiteks vennad Peeter ja Jaan Einer osutavad ühe loo alguses neile tuttavale paralleelile: „See jutt ei ole vist täieline ja on Dr. Kreutzwaldi jutuga „Nupumees“ sugulane.“ (H II 24, 64/76 (2))

Kreutzwaldi muinasjuttudele osutavad mitmed kogujad, juhtides ühtlasi tähelepanu trükiversiooni ja üles kirjutatud jutu sarnasusele või erinevusele. Karl Voldemar Rosenstrauch on Koerust 1909. aastal kirja pandud teksti juurde lisanud:

> *Jutu edaspidine käik on nõndasamasugune kui Kreutzwaldist ülesse kirjutud jutul, kuda kaupmees poja külasse tütarlapse vasto ümber vahetas ja kuda kaupmehe poeg suureks saades teda põrgust ära käis toomas. Kuda seal teda vanapagana tütreks arvatud tütarlaps tööde juures avitas ja kuda nad ühes põgenesid ja nõia kerakese abil maa peale said, kus kaupmehe poeg tütarlapse omale naeseks võttis.* (EÜS VI 1520/1 (258), ATU 313)

On ka selliseid juhtumeid, kus üleskirjutaja osutab ühele trükiversioonile, kuid toetub ise teisele. Nii kirjutab Tarvastust pärit J. Tõllasson („Feldfebel“) 1896. aastal kirja pandud muinasjutu „Tänulik kuninga poeg“ lõppu: „Nüüd lääb edesi nagu Kreutzwaldil.“ (H II 55, 359/62 (10)) Üles kirjutatud muinasjutu pealkiri osutab tõesti Kreutzwaldi loole, kuid Tõllassoni kirja pandud jutt on kontaminatsioon jututüüpidest „Lend tänuliku linnu seljas“ (ATU 537) ja „Imeline põgenemine“ (ATU 313), milline süžeekäik viitab Juhan Kunderi trükiversioonile „Rüütli poeg“ (Kunder 1885). ATU 313 motiive sisaldaval Kreutzwaldi versioonil on seetõttu tõesti kokkulangevusi Kunderi loo

lõpuosaga. Seega, hoolimata sellest, et üleskirjutaja osutab ainult Kreutzwaldi loole, olid mõlemad raamatuversioonid talle tõenäoliselt tuttavad.

Setomaal kogumistööd teinud Hindrik Prants küsib mitmes kirjas Jakob Hurda käest, kas neid jutte ja laule, mille kohta ta teab, et need on trükis avaldatud, tuleb üles kirjutada või mitte. Tema jaoks on trükitud tekst juba „päästetud". Käsikirjas (H II 3) laulude juurde tehtud märkustest on näha, et Hurda koostatud Põlva „Vana kandle" (1886) sisu on talle hästi teada („On küll teisend, aga on kohati teisiti kui W.Kand." (H II 3, 16 (10)) ning ühe muinasjutu juurde on ta lehe servale kirjutanud „Nagu näha, osast Schneewittcheni järele" (H II 3, 103) viidates sel moel vendade Grimmide muinasjutule, mille Ernst Muhel just selle pealkirja all avaldas (vt Muhel 1862). Eesti keelde tõlgiti Lumivalgekese nimi pisut hiljem, 1877. aastal (Eichhorn 1877). Arvestades Prantsu suurt lugemishuvi ei saa välistada, et Eichhorni tõlkeversioon oli talle teada, kuid käsikirjas olev ääremärkus viitab siiski üheselt Muheli tõlkele.

Lugemisloo uurijad on seisukohal, et kirjakultuurist said osa ka need, kes tegelikult kirjutada ega lugeda ei osanud. Üheks lugemise vormiks oli etteluge-mine, mis 19. sajandil oli veel täiesti tavapärane praktika. Sellist ühislugemist on vaadeldud ka suulise ja kirjaliku kultuuri segunemisena (Schenda 1993: 223). Rahvaluulekoguja Ello Kirss kohtus 1939. aastal Sõmerpalu vallas Eva Raguliga (snd 1858), kes oli teisest eluaastast saadik pime. Mitmesugustele muistenditele ja muinasjuttudele lisaks jutustas naine kogujale loo ilma käteta tüdrukust (ATU 706), mille lõppu lisas järgmised värsid:

> *Kellel ikäv ilman ellä,*
> *Võtku' siiä sisse tulla!*
> *Siin om prii ja priske elu,*
> *Kon ei tunnõ' keski vallu!*
> (ERA II 259, 331/3 (3)

Samasugused värsiread leiab vendade Grimmide muinasjutu „Käteta tüdruk" tõlkeversioonist, mille Martin Sohberg 1881. aastal kogumikus „Üheksas Eesti jututooja" avaldas.

> *Kellel igaw ilmas olla,*
> *Wõtku waewaks siia tulla;*
> *Siin on prii ja priske elu,*
> *Kus ei tunne keegi walu.*

Jutustaja sõnul on ta kõik lood kuulnud vanaemalt täpsustamata ja võibolla isegi teadmata, kas vanaema jutustas või luges raamatust ette. Seda, kuidas lood Eva Ragulini jõudsid, pole enam võimalik kindlaks teha, kuid ühel hetkel pidi Martin Sohbergi jututooja tema kodakondsete lugemislaual olema.

Nagu ülal toodud näidetest välja tuleb, osutab lugemisele neis tekstides mitte otseselt tekst ise, vaid mõni kommentaar, märkus, nimi või ka loo kompositsioon näiteks eri juttude liitmise korral.

TRÜKISTE JÄLJED REGILAULUKORPUSES

Regilaulude kirjalikest allikatest pärinemise võimalusest on eesti folkloristid üldiselt mööda vaadanud, eeldades, et trükistes ilmusid uuemad, lõppriimilised salmilaulud. Nii kirjutab Ülo Tedre (1965: 654) kirjanduse ja rahvaluule suhete puhul „rahvasuhu läinud individuaalloomingu[st]“ uuema, lõppriimilise rahvalaulu seisukohast arvates, et „[r]egivärsi puhul see küsimus peaaegu ei tõusegi“. Regilaulikuid on vaikimisi kirjakultuurist puutumatutena käsitletud, ometi see polnud nii, nagu näiteks osutab Tiiu Jaago (2018: 49) uurimuses Karuse laulikutest. Hurda vabatahtlike kaastööliste osas on osutatud võltsijatele, omaloomingu „ehtsa rahvaluule“ pähe esitajatele (Tedre 1965: 655), kuid trükiallikatest maha kirjutajate kohta ei ole sellist jälitustööd tehtud nagu lühivormide uurijad tegid (nt Krikmann 1999). Küll aga on üksiklaulude puhul tuvastatud ja analüüsitud kirjalike allikate mõjusid (nt Tampere 1932; Särg 2024) .

Regilaule on enne 20. sajandit avaldatud väga erinevates trükistes, alates kaheksast eesti laulust Johann Gottfried Herderi antoloogias „Stimmen der Völker in Liedern“ (1778–1779), teaduslikes väljaannetes nagu Jakob Hurda „Vana kannel“ (1886) ning loendamatutes rahvalikes lauluvihkudes. Kõigil neil trükistel oli erinev mõju nii regilaulu kogujatele kui ka esitajatele. Baltisakslaste poolt välja antud trükiste, nagu nt Alexander Heinrich Neusi antoloogia „Ehstnische Volkslieder“ (1850–1852) laulud ei pruukinud literaatide käsikirja- ja raamatukogudest kaugemale jõuda. Hoopis teine lugu on kalendrite, lauluvihikute, rahvaraamatute ning kooliõpikutega. Carl Robert Jakobsoni „Kooli lugemise raamat“, mille esimene osa ilmus 1867. aastal, ilmus arvukates trükkides ning uusredaktsioonides väga suure eksemplaride arvuga (kuni 7000) ja seda kasutati koolides veel 20. sajandi esimesel kümnendil. Just selles õpikus avaldati hulk regilaule ning katkendeid „Kalevipojast“ (Laugaste 1963: 380–386), mis jõudsid rahvaluulekogujate kaastööde kaudu regilaulukorpusesse.

19. sajandil, mil talletati enamik ja rikkalikum osa regilauludest, ei pööratud olulist tähelepanu laulikute kirjaoskusele, kuigi enamik neist oskas lugeda ja tõenäoliselt ka kirjutada. Kui küsimised laulu päritolu kohta, kellelt kuuldud ja õpitud, olid tähtsad juba Hurda aegsetes kogudes, siis kas laulud võiksid olla raamatust õpitud, hakati laulikutelt küsima alles 20. sajandil (vt allpool).[6] Sellised täpsustused lauliku lugemise ja laulu kirjaliku päritolu kohta on siiski väga haruldased, mistõttu regilaulikute lugemisallikate kindlaks tegemiseks saab kasutada üksnes laulutekstide abi.

Laulukorpuse tekstide võrdlemist trükiallikatega on lähilugemise abil väga keeruline teha, siinkohal ongi abiks kaug- ja lähilugemise meetodite

kombineerimine. FILTER andmebaasi ja arvutuslikel võrdlusmeetoditel põhinev kasutajakeskkond Runoregi (runoregi.fi) võimaldab võrrelda nii laulude värsse, värsirühmi kui ka laulutervikuid ja esitab erinevate tekstide sarnasuse klastrite ja protsendilise väärtusena. Laulutervikute võrdlemisel sarnaseid laule leides on võimalik tuvastada dublette, koopiaid, mahakirjutusi ning viiteid kirjalike allikate kasutamisele või omaloomingulisele tegevusele. Kõige sarnasemad laulude rühmad, mis andmebaasis on omavahel sarnasemad kui 80% (sarnasuse läviväärtus 0,8), moodustavad enamasti (koolikirjanduse vahendusel) laialt levinud lastelaulud, mis on suhteliselt lühikesed. Kuid põnevaid küsimusi tõstatavad ka n-ö päris regilaulude klastrid, mis moodustuvad rohkem kui 10-värsilistest lauludest, tihtipeale püsivatest kontaminatsioonidest (eri motiivide liitumisest). 19. sajandi lõpul, kuid vahel ootamatult ka 1920. ja 1930. aastatel eri kogujate eri Eesti piirkondadest jäädvustatud laulud, mis on murde-erinevusi eiravalt omavahel rida-realt sarnased, viitavad kirjalike allikate kasutamisele ning trükiallikate lugemisele. (vt Saarlo 2025)

Suuremad sarnaste regilaulude klastrid on ema ja lapse suhetest rääkivad, (täiskasvanud tütre) tänu väljendavate motiivide põimumisest moodustuvad lüürilised laulukobarad. Neid rühmi ühendavad värsiread „Millal maksan memme vaeva“ on andnud sisu eesti lüürika tähtteosele, laulutüübile „Memme vaev“, mis on antoloogia „Eesti rahvalaulud“ tüübikommentaari põhjal „üks populaarsemaid laule regivärsi seas üldse“ ning „oma ereda ja väljapeetud pildistikuga on üks regivärsilise lüürika mõjuvamaid näiteid“ (ERlA IV: 240). ERABis leiab sellest ligikaudu 400 erinevat varianti, mis on üles kirjutatud üle Eesti.

Tegu on ühe vanema eesti lugejale suunatud regilaulu trükitekstiga, mis ilmus Arnold Friedrich Johann Knüpfferi toimetusel „Eesti-ma rahwa Kalendris“ (1828, nn Gresseli kalender) pealkirjaga „Ema arm on põhjatu“. Laul pealkirjaga „Mutterliebe“ on trükitud ka Õpetatud Eesti Seltsi nädalalehes Das Inland (1840: 501–502) ning Neusi antoloogias (1851: 301/2 (90A)). Neus (1852: 463) märgib laulu kogujaks Knüpfferi ning allikaks sellesama Inlandi numbri. Eestlastele suunatud rahvaväljaannetest on laul ilmunud Friedrich Brandti vihus „Harju Ööpik“ (1875: 80/1 (45)) ja ajalehe Olevik Lisas (1885, nr 3, lk 38–39). Mitmesuguseid töödeldud versioone sellest on ilmunud ka näiteks Mihkel Veske väljaande „Rahvalaulud“ esimeses osas (1879).

Millal maksan eide vaeva,
Eide vaeva, ella pima,
Hea emma immetis-vaeva,
Käe peäle kandemisse,
Su jures suiskumisse!
Mitto ööd ollid unneta
Mitto suitso suruksesta,
Mitto päva louneetta,

Mitto hommikut ossata!
Ei lõppend tulli toasta,
Sädde ei sängi sambaasta
Hobbo halli rakkeesta,
Naene ei nori rideesta!
Otsi lapse lausujaida,
Nore nutto-võttijaida;
Lubbas lamba lausujalle,
Kitse kele-katsujalle,
Tuhkro-runa tusialle!
Minna kiusta kiljatasis,
Soota suda maigutasin!
Moistaksin suul' tännada,
Kelel anda aitümmada
kelepaelalla palluda:
Jummalale eide hinge,
Südda Jesusse süllesse,
Käed Maarja käddese,
Põlved Loja põrmandale!
Eide kopsul ma kassusin,
Eide maksal ma maggasin,
Söin eide süddame soonta,
Purgesin eide pusa-luuda!
(EKÜ a1, 216/7 (184) – Knüpffer)

Kadrina pastorina töötanud Arnold Friedrich Knüpfferi käsikirjakogu sisaldab ligikaudu 600 laulu (Laugaste 1963: 329–330). Laulu käsikirjaline üleskirjutus (EKÜ a1, 216/7 (184)), nagu ka Knüpfferi käsikirjad üldse, on dateerimata, mistõttu kalendri trükitekst on vanim dateeritud versioon sellest laulust. Laulu Virumaalt jäädvustamine on tõenäoline, seda näitab ka levikukaardi tuumikala. Korduv trükistes avaldamine mõjutas ka suulises traditsioonis levinud versioonide kuju kinnistumist, mis esiteks väljendub tüübi tunnusmotiivide (Ei lõppenud tuli toasta, Mina kiuste kiljatasin, Süda Jeesuse sülesse, Eide kopsul ma kosusin) püsivas, kuigi folkloorselt varieeruvas esinemises laulutekstides ja teiseks avaldub arvutuslikult sarnaste versioonide rohkuses – Runoree põhjal on Knüpfferi versioonile 20 lauluteksti sarnasemad kui 50%. Laulu pikkuse tõttu on rohkem kui 80% sarnaste tekstide klastreid vähe ja need moodustuvad kahest-kolmest laulust.

„Memme vaeva" teemarühma klastreist suurim koosneb 22 rohkem kui 80% sarnasest tekstist ja sisaldab laulu lühemat ja vähem dramaatilist redaktsiooni, õigemini „Memme vaevaga" tihedalt põimunud laulutüüpi „Ema viis põlles põllu peale". ERABis ligi 70 variandiga esindatud laulul on lühiduse

tõttu[7] tunduvalt rohkem väga sarnaseid variante ning seda on jäädvustatud üle Eesti, rohkem küll Põhja-Eestis.

Ka see redaktsioon on trükitud Neusi antoloogias (1851: 302, nr 90B), selle päritolu kohta on Neus märkinud (1852: 463): „vom Landgut Wieso aufg v. Kreutzwald“ (‘Kreutzwaldi kogutud Viisu mõisast’). Selle laulu esimene käsikirjalisi allikaid on Kreutzwaldi 1828. aastal Viisust kogutud laulude vihik (vt Kõiva 2014).

> *Millal maksan memme vaeva,*
> *Hea ema piima vaeva,*
> *Kahel käel kandemise?*
> *Kasvatasid tütterida,*
> *Viisid põllel põllo peäle,*
> *Panid parmaste vahele,*
> *Sületäite keske'elle;*
> *Et ei tulnud tuuli peäle,*
> *Ei sadand sadu rumala,*
> *Ega veerind vihmaoogo.*
> (ÕES, EK 72, 25 (10))

Laul on omakorda avaldatud Jakobsoni lugemikus (I osa I tr 1867: 56, nr 69), selle paljud uustrükid on lisanud kahtlemata hoogu laulu taastulekule rahvaluulekogudesse. Lisaks lugemikule on laul ilmunud ka mitmes väiketrükises, näiteks Mats Tõnissoni „Rahva piiblis“ (1910, 47 (17)).

Kui palju võis „Memme vaeva“ populaarsusele mõjuda publitseerimine üle Eesti levinud Gresseli kalendris 19. sajandi alul (Knüpffer 1828) ja kui kaugele ajas see mõju ulatus? Tampere (1960: 525) peab näiteks Mustjala kihelkonna traditsiooni puhul kalendri mõju suulisele pärimusele tõenäoliseks, kuna saarlased omandasid lugemisoskuse varem kui mandri Eestis. „Vana kandle“ V köites ongi kolm 1898. aastal jäädvustatud varianti sellest laulust, millest esimene, (SKS, Niemi 1 nr 467) sisaldab kõiki „Memme vaeva“ dramaatilisi osiseid, teised kaks on lühemad. Varieeruvad tekstid osutavad kalendriteksti mõjule suulisele traditsioonile. Mustjala köites on ka üks variant tüübist „Ema viis põlles põllu peale“, mille trükilevik oli tunduvalt laiem. Seega tõepoolest sajandi esimeses kolmandikus trükitud kalender mõjutas Mustjala regilaulu repertuaari rohkem kui Jakobsoni kooliõpik.

19. sajandil ei pööratud olulist tähelepanu laulikute kirjaoskusele, kuigi nagu eespool käsitletud, oskas enamik neist lugeda ja tõenäoliselt kirjutadagi. Alles 20. sajandi kogujad hakkasid laulikutelt küsima, kas laulud võiksid olla raamatust õpitud. Nii on Linda Uusküla 1936. aastal märkinud eespool käsitletud laulu „Ema viis põllel põllu peale“ Muhu variandi kohta: „Lauluema kindlasti ei tea kas see laulu on raamatust või mitte. Seda ta teab aga küll et seda Muhus ta lapsepõlves lauldud on“ (VK XV, nr 1094). Regilaulude antoloogia koostajad

on järeldanud, et laulul olid veel omakorda redaktsioonid: idapoolne (Et ei tuul tulnud peale) ning läänepoolne (Ohaka pani hoidma) (ERlA IV: 241). „Vana kandle“ koostaja Kanni Labi tõdeb, et laulu idapoolse redaktsiooni esinemine Muhus on tingitud laulu trükkimisest Jakobsoni lugemikus. (Labi 2025: 132)

Suur tähtsus „Memme vaeva“ populaarsusel on selle romantilisel maailmakäsitlusel, mis sisaldab idealiseeritud pilti ema-lapse suhtest, nostalgilist tagasivaadet lapsepõlvele, ema ennastsalgavat hoolt lapse eest ning ballaadilikku dramaatikat.

Ilmselgelt on paljude laulude järjekindla traditsioonis püsimise põhjus publitseerimine nii laulikutes kui õpikutes jm tarbekirjanduses. Lugemine võis laulude suulist traditsiooni mõjutada, kinnistades teatavat „ideaalkuju“ ning vormelite püsivust. Laulud siiski õpiti pähe – või nad pigem isegi jäid pähe – ning neid hakati peast laulma, mitte ette lugema. Suulises traditsioonis hakkasid trükistes tuntud versioonid varieeruma, neile lisandusid motiivid teistest lauludest, värsid vahetusid jne.

KOKKUVÕTE

Otsisime artiklis lahendust ja uut vaateviisi probleemile, mis lähtub kirjalike tekstide mõjust suulisele pärimusele. Mitmesuguste folkloorsete tekstikogumike koostajad on põrkunud tõsiasjaga, et osa arhiivis talletatud eelduspäraselt suulistest pärimustekstidest toetub mõnele trükiallikale. Suulisuse printsiibist kui ühest põhilisest autentsuse kriteeriumist lähtudes tuleks niisugused tekstid nii publikatsioonidest kui uurimismaterjali hulgast välja jätta. Selle printsiibi range järgimise korral võib selguda, et autentseks peetavat materjali jääb väheks. Pealegi ei ole iga kord võimalik välja selgitada, mil määral on trükised üleskirjutajat või esitajat mõjutanud ja mitme (kirjaliku või suulise) vahendaja kaudu on tekst arhiivi jõudnud.

Kirjaliku ja suulise kultuuri omavaheliste suhete, kirjutamispraktikate ja kogumisstrateegiate uurimise kõrval tasuks mõelda ka sellele, millest see kirjalikest allikatest mõjutatud materjal veel kõneleb.

Oma uurimuses kasutasime allikatena kahe eesti klassikalise folkloorižanri – muinasjuttude ja regilaulude – tekstikorpusi ning nendega seotud kontekstuaalset teavet. Jõudsime järeldusele, et kuigi nende erinevate rahvaluuleliikide varasemad publitseerijad ja uurijad on seostele trükiallikatega erineval määral tähelepanu pööranud, on nende koos uurimine õigustatud. Kuna iga trükis avaldatud laul, jutt või mõistatus evib kirjakultuuris suurt allikapotentsiaali, osutame oma uurimisega sellele, et olenemata rahvaluuleliigist on trükiste mõju suulisele traditsioonile ühetaoline. Lugemise ajaloo uurimise seisukohalt kaotab suulisuse printsiip autentsuse kriteeriumina tähtsuse ning väärtuslikuks saavad mitmed kirjalikest allikatest mõjutatud arhiivitekstid, mis on suulise traditsiooni kontekstis uurimisainesest välja tõstetud.

Oleme kasutanud oma uurimuses nii lähilugemise kui kauglugemise meetodeid.

Andsime ülevaate eestlaste lugemisoskuse ajaloost ning allikatest, kust lugemisvara kohta on võimalik teavet saada. Just rahvaluuletekstide ning seni tähelepanuta jäänud sekundaarsete allikate – mälestused, kaastööliste kirjad, käsikirjadele lisatud märkused ja kommentaarid, varasemate uurijate registrisse lisatud kõhklused kirjapandu autentsuse kohta – lähilugemine aitab esile tuua üleskirjutuse servaalad, mis žanri- ja tüübikeskses uurimuses jäävad üldjuhul vaatluse alt välja. Muinasjutujäädvustuste lähilugemisel on võimalik tuvastada mitmeid viiteid lugemisvarale ning trükitekstide mõjule. Nendele sekundeerivad mälestused kodustest raamatukogudest ning ettelugemise harjumustest.

Regilaulude dokumenteerimisel on võimalike trükiallikate ning laulikute lugemisharjumuste kohta väga vähe küsitud ja märkmeid tehtud, mistõttu on selle žanri puhul otstarbekas kasutada kauglugemise meetodeid kombineerituna lähilugemisega. Läänemeresoome ühisandmebaasi arvutuslikul sarnasusel põhinev laulutekstide võrdlemine toob esile eri laulualadelt jäädvustatud ebatavaliselt sarnaste laulude klastreid, mille sarnasuse võib olla põhjustanud trükistes avaldamine.

Ühe väga populaarse laulurühma („Memme vaev“ ja „Ema viis põlles põllu peale“) laule ning trükiallikaid lähilugedes saab tõdeda, et ilmselgelt on vormiliselt kinnistunud laulukuju pikaaegne ja laialdane traditsioonis püsimise põhjus avaldamine ulatuslikult levinud trükistes: kalendrites, lauluvihkudes ja õpikutes. Laulud õpiti pähe ning need varieerusid, kuid lugemine mõjutas laulude suulist traditsiooni, kinnitades teatavat „ideaalkuju“ ning vormelite püsivust. Suurt osa laulu populaarsuses etendas siiski ka selle sisuline sobivus 19. sajandi vaimuga – romantiliselt idealiseeritud pilt ema ja lapse suhtest.

Uurimus on küll põgus sissevaade 19. sajandi eestlaste lugemisoskustesse ja avaldatud trükistesse, kuid seegi näitab, kui suur oli nende mõju suulisele pärimusele ning meie rahvaluulekogudele. Teisalt näitab see, kui rikkalik ja mitmekesine kirjavara lugejateni jõudis. Suuline ja kirjalik kultuur ei eksisteerinud Eestis kindlasti puutumatutes paralleelmaailmades, vaid põimus omavahel, mõjustades ja rikastades vastastikku teineteist ning eesti maarahvast.

TÄNUSÕNAD

Artikli valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeerium (projektid TK215 ja EKM 8-2/22/3), Eesti Teadusagentuur (PRG 1288), Soome Teadusnõukogu (projekt 333138) ja Kone Fond (IKAKE projekt). Autorid tänavad Eesti Rahvaluule Arhiivi muinasjuttude ja regilaulude töörühmi, FILTER-i töörühma liikmeid tehniliste vahendite väljatöötamise eest, Rein Saukast ja Kristi Salvet abi eest üksikasjade selgitamisel ning retsensenti ja toimetajaid tähelepanu juhtimise eest ilmselgetele vigadele.

KOMMENTAARID

1 Vaimulike tekstide korduv lugemine kui žanrile omane lugemisviis jäi selle kõrval mõistagi püsima ning tõenäoliselt loeti korduvalt ka ilmalikke tekste.

2 Allmärkuses lisab Kitzberg, et tegemist oli 1739. aasta piibliga. Vello Paatsi (2016b [2009]: 186) uurimus näitab, et tänu piibliseltside tegevusele olid piibel, Uus Testament ja lauluraamat 18. ja 19. sajandi vahetusel paljudes peredes olemas.

3 Jutud vastavalt E 21403, E 21642/3, H III 26, 692.

4 Vt E 20098/107 (2), E 26456/73, H I 5, 441/4 (1), H I 5, 445/6 (2).

5 Vt lähemalt nende jututüüpide kohta Eesti imemuinasjuttude antoloogiast (EMj I:1, lk 558, 570; EMj I:2, lk 627, 691–692).

6 Samuti võisid folkloristid suhtuda kirjandusliku mõjuga tekstidesse umbusklikult ning võisid need avaldamisest või uurimisest kõrvale jätta (vrd Oras 2008: 114–115).

7 Regilaulude stereotüüpsust ja varieeruvust uurinud folkloristid on jõudnud järeldusele, et lühemad laulud olid vähem altid varieeruma (vt nt Kolk 1959).

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)

EKÜ – Eestimaa Kirjandusliku Ühingu rahvaluulekogu

EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

RKM – Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu

SKS – koopiad Soome Kirjanduse Seltsi eesti rahvaluulekogust

ÕES – Õpetatud Eesti Seltsi rahvaluulekogu

VEEBIVARAD JA ELEKTROONILISED TÖÖRIISTAD (vaadatud 18.06.2026)

ERAB = Eesti regilaulude andmebaas. Koost Janika Oras, Liina Saarlo, Mari Sarv, Kanni Labi, Merli Uus, Reda Šmitaite. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv https://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas.

ERMA = Eesti rahva muinasjuttude andmebaas. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna muinasjuttude töörühm. https://www.folklore.ee/muinasjutt/andmebaas/index.php.

FILTER andmebaas. Koost Maciej Janicki, Eetu Mäkelä ja FILTER projekti töörühm. Helsingi Ülikool, Soome Kirjanduse Selts, Eesti Kirjandusmuuseum.

Runoregi. Loonud Maciej Janicki, Kati Kallio, Mari Sarv, Eetu Mäkelä. Helsingi Ülikool (HELDIG), Soome Kirjanduse Selts, Eesti Kirjandusmuuseum. https://runoregi.fi.

KIRJANDUS

Aarma, Liivi 1990. *Kirjaoskus Eestis 18. sajandi lõpust 1880. aastateni (nekrutinimekirjade andmeil)*. Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Tallinn.

Anderson, Walter 1925. Läti mõjust eesti vanemas kirjanduses. – *Eesti Kirjandus* 9, lk 385–396; 10, lk 408–413.

Anderson, Walter 1933. J. H. Rosenplänteri eesti muinasjutud. – *Suomi* V: 16. Helsinki, lk 15–37.

Annist, August 1966. *Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad*. Tallinn: Eesti Raamat.

ATU = Uther, Hans-Jörg 2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. I–III kd. FF Communications 284–286. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Bendix, Regina 1997. In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies. Madison: University of Wisconsin Press (DOI:10.2307/jj.36106026).

Brandt Friedrich 1875. *Harju Ööpik: 50 ajalikku laulu, Noorerahwa röömuks ja ajawiiteks*. Tallinn: J. H. Gressel.

Burke, Peter 2011. *Mis on kultuuriajalugu?* Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Eichhorn, Wilhelm Friedrich (tõlkija) 1877 = *Lumivalguke*. Tallinn: Lindfors'i pärijate kulu ja waraga.

EKA I = Vinkel, Aarne (toim) 1965. *Eesti kirjanduse ajalugu* viies köites. 1. köide. Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Tallinn: Eesti Raamat.

EMj I:1 2009 = Järv, Risto & Kaasik, Mairi & Toomeos-Orglaan, Kärri (koost, toim). *Eesti muinasjutud I:1. Imemuinasjutud*. Monumenta Estoniae antiquae V. Fabulae populares Estonicae I:1. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

EMj I:2 2014 = Järv, Risto & Kaasik, Mairi & Toomeos-Orglaan, Kärri (koost); Annom, Inge & Järv, Risto & Kaasik, Mairi & Toomeos-Orglaan, Kärri (toim). *Eesti muinasjutud I:2. Imemuinasjutud*. Monumenta Estoniae antiquae V. Fabulae populares Estonicae I:2. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

EMj II 2020 = Annom, Inge & Järv, Risto & Kaasik, Mairi & Toomeos-Orglaan, Kärri (koost, toim). *Eesti muinasjutud II. Loomamuinasjutud*. Monumenta Estoniae antiquae V. Fabulae populares Estonicae II. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

EMj III 2024 = Järv, Risto & Kaasik, Mairi & Toomeos-Orglaan, Kärri (koost, toim). *Eesti muinasjutud III. Novellmuinasjutud*. Monumenta Estoniae antiquae V. Fabulae populares Estonicae III. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

ERlA IV = Koemets, Aino & Mirov, Ruth & Mägi, Udo & Pino, Veera & Tedre, Ülo 1974. Tüübikommentaar. – Tedre, Ülo (toim). *Eesti rahvalaulud*. Antoloogia. IV kd. Tallinn: Eesti Raamat, lk 93–347.

Hasselblatt, Cornelius 2011. Kui(das) Eestis hakati lugema (?). Eesti lugemisajaloo visand. – *Vikerkaar* 1–2, lk 128–138.

Hennoste, Tiit 2016. Filoloogia vabastamine Exceli käest. Kubofuturistliku uusfiloloogia programm. – *Keel ja Kirjandus* 8–9 (DOI:10.54013/kk706a3).

Herder, Johann Gottfried 1880 [1778–1779]. *Stimmen der Völker in Liedern*. Leipzig: Philipp Reclam.

Hurt, Jakob 1896. Sada kaheksastõistkümnes aruanne Eesti wanawara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. – *Olewik* 5, 30. jaanuar, lk 6–7.

Inland 1840 = *Das Inland.* Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. Herausgeg. von Dr. F. G. von Bunge. Dorpat: Schünmann, Jg. 5.

Inland 1847 = *Das Inland.* Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. Herausgeg. von Dr. C. von Kummel. Dorpat: Laakmann, Jg. 12.

Jaago, Tiiu 1999. Rahvaluule mõiste kujunemine Eestis. – *Mäetagused* 9, lk 70–91 (DOI:10.7592/MT1999.09.rhl).

Jaago, Tiiu 2018. Suulisus kirjakultuuri ajajärgul. – *Mäetagused* 70, lk 39–66 (DOI:10.7592/MT2018.70.jaago).

Jakobson, Carl Robert 1867. *Kooli Lugemise raamat*. Esimene jagu. Tartu: H. Laakmann.

Jansen, Ea 2004a. Veel kord ärkamisaja kultuurimurrangust. – *Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse*. Tartu: Ilmamaa, lk 60–102.

Jansen, Ea 2004b. Eestlasekäsitus kultuuriloolises dialoogis. – *Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse*. Tartu: Ilmamaa, lk 411–427.

Järv, Risto 1999. Vale-Jüri kiusatus. Valekangelasest „Lohetapja" (AT 300) põhjal. – Hiiemäe, Mall & Oras, Janika & Tamm, Kadri (toim). *Lohetapja*. Pro Folkloristica VI. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 52–69.

Järv, Risto 2002. „Ehe" ja „ehitud". Mõnest autentsusprobleemist 19. sajandi muinasjutukirjapanekutes. – Hiiemäe, Mall (koost). *Kogumisest uurimiseni*. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 157–180.

Järv, Risto 2005. Sehvtjeviiten ja seitse tõdemust. Isikunimedest muinasjuttudes. – *Keel ja Kirjandus* 6, lk 442–454; nr 7, lk 549–557.

Kallio, Kati & Janicki, Maciej & Mäkelä, Eetu & Saarinen, Jukka & Sarv, Mari & Saarlo, Liina 2023. Eteneminen omalla vastuulla: Lähdekriittinen laskennallinen näkökulma sähköisiin kansanrunoaineistoihin. – *Elore* 30 (1), lk 59–90 (DOI:10.30666/elore.126008).

Kalmre, Eda 1989. „Tuhkatriinu" (AT 510A) eesti rahvatraditsioonis. — *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi XII Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia F. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, Tallinn: Eesti Raamat, lk 137–145.

Kikas, Katre 2024. *Moderniseerumine rahvaliku kirjalikkuse peeglis: 19. sajandi lõpu rahvaluulekogujad arhiivi ja avalikkuse äärealal*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 39. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kippar, Pille 1986. *Estnische Tiermärchen. Typen- und Variantenverzeichnis*. Zusammengestellt von Pille Kippar. FFC 237. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Kirjavahetus 1956 = Ertis, Eduard (toim). *Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus* II. Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele. 1847–1866. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Kirss, Tiina 2010. „Vana tuuletallaja": August Kitzbergi mälestused eesti autobiograafia tüvitekstina. – *Methis*. Omaelulookirjutuse erinumber. Studia Humaniora Estica 5/6, lk 38–53 (DOI:10.7592/methis.v4i5-6.517).

Kitzberg, August 1924. Ühe vana „tuuletallaja" noorpõlve mälestused. I. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

Knüpffer, Arnold Friedrich Johann (toim) 1828. *Eesti-ma rahwa Kalender, ehk Täht-ramat 1829 aasta peäle*. Tallinn: J. H. Gressel.

Kolk, Udo 1959. Rahvalauluvariandi mõistest. – *Keel ja Kirjandus* 2, lk 65–73.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1866. *Eestirahwa Ennemuistsed jutud. Rahwa suust korjanud ja üleskirjutanud Fr. R. Kreutzwald*. Helsingi: Soome Kirjanduse Selts.

Krikmann, Arvo 1999. *Eesti lühivormide allikaloost*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum (https://www.folklore.ee/~kriku/ALLIK/ – 19.06.2026).

Krikmann, Arvo 2001. Viimane pikk pilk „Proverbia septentrionalia" valmimisloole. – *Paar sammukest* XVIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 11–114.

Kunder, Juhan 1885. *Eesti muinasjutud*. Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused 65. Korjanud ja ülesse kirjutanud J. Kunder. Rakvere: G. Kuhs.

Kõiva, Ottilie (koost) 2014. *Aeg ärgata. Kakskümmend kaheksa eesti rahvalaulu. Kirja pannud Friedrich Reinhold Kreutzwald Järvamaalt Viisu külast 1828. aastal* = Time to wake. Twenty-eight Estonian folk songs. Written down by Friedrich Reinhold Kreutzwald in 1828 in Viisu village, Järva county. Tartu, Paide: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Labi, Kanni 2025. *Muhu regilauludest*. Vana kannel XV. Muhu regilaulud. EKM Teaduskirjastus, lk 111–146.

Laugaste, Eduard 1963. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu*. Valitud tekste ja pilte. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Lipp, Martin 2013. *Minu elumälestused. Noorest põlvest kuni aastani 1910*. Koostanud ja toimetanud Kristi Metste, Vello Paatsi, Mart Jaanson, Madis Kanarbik. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, EELK Nõo Püha Laurentsiuse kogudus.

Meriste, Maarja Helena 2021. Kirjanduskeele kauglugemine. Kirjandust väärindava metodoloogia arendamine tsiteerimisvõtte näitel. – *Keel ja Kirjandus* 8–9 (DOI:10.54013/kk764a4).

Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan*. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251. Helsinki: Tiede.

Moretti, Franco 2013. *Distant Reading*. London & New York: Verso.

Malm, Carl Eduard 1870. *Wana ja Uut, Eestirahwa ajawiiteks*. I jagu. Tallinn: Lindforsi pärijad.

Muhel, Ernst 1867. *Wiis kenna jutto*. Ma rahwale aiawiteks luggeda wäljaantud. Tõlkinud E. M...l. Tartu: H. Laakmann.

Neus, Alexander Heinrich 1850–1852. *Ehstnische Volkslieder*. I–III kd. Reval: Kluge und Ströhm.

Noodla, Kaja 1980. Raamat Tartu kodudes XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. – *Keel ja Kirjandus* 9, lk 547–555.

Olevik 1885 = Tütre tänu emale. – *Oleviku Lisaleht* 3, 25. jaanuar, lk 38–39. Väljaandja ja vastutav toimetaja A. Grenzstein. Tartu 1882–1889.

Oras, Janika 2008. *Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm*. Arhiivitekstid, kogemused ja mälestused. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Paatsi, Vello 2001. Seal kirjutab nüüd juba karjapoiss... Eesti rahvakooli muutumisi 1840–1886. I. – *Akadeemia* 5, lk 875–903.

Paatsi, Vello 2016a [2008]. Raamat eestlase eluringis. – Metste, Kristi (koost, toim). *Rännates Gutenbergi galaktikas*. Kultuuriloolisi uurimusi aastatest 1993–2015. Tartu: Ilmamaa, lk 85–121. [Esmailmumine 2008. Kalmre, Eda & Västrik, Ergo-Hart (koost). *Kes kõlbab, seda kõneldakse*. Pühendusteos Mall Hiiemäele. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 25. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 249–290.]

Paatsi, Vello 2016b [2009]. Raamat Saaremaa talurahvakoolides ja Kaarma kihelkonnas 1840. aastatel. – Metste, Kristi (koost, toim). *Rännates Gutenbergi galaktikas*. Kultuuriloolisi uurimusi aastatest 1993–2015. Tartu: Ilmamaa, lk 173–190. [Esmailmumine 2009. *Akadeemia* 1, lk 133–150.]

Palli, Heldur 1984. Lugemisoskus Otepää kihelkonnas 1765. aastal. – *Keel ja Kirjandus* 10, lk 603–614.

Plath, Ulrike 2008. „Euroopa viimased metslased": eestlased saksa koloniaaldiskursis 1770–1870. – Undusk, Rein (toim). *Rahvuskultuur ja tema teised*. Collegium litterarum 22. Tallinn: Underi ja Tuglase kirjanduskeskus, lk 37–64.

Prants, Hindrik 2010. *Minu elukäik. Mälestusi ja pärimusi*. [Tallinn]: Eesti Päevaleht; Akadeemia.

Põldmäe, Rudolf 1989. Materjale J. Hurda vanavara kogumise loost. – Ertis, Eduard & Hiiemäe, Mall & Kalmre, Eda (toim). *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed* XII. Jakob Hurda 150. sünniaastapäevaks. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tallinn: Eesti Raamat, lk 10–40.

Saarlo, Liina 2025. Kirjalikud jäljed eesti regilaulukorpuses. – *Keel ja Kirjandus* 11, lk 987–1010 (DOI:10.54013/kk815a2).

Sarv, Mari & Oras, Janika 2020. From tradition to data: The case of Estonian runosong. – *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 76, lk 105–117 (DOI:10.4407/JIMS.2011.07.001).

Sarv, Mari & Järv, Risto 2023. Layers of folkloric variation: Computational explorations of poetic and narrative text corpora. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 90, lk 233–266 (DOI:10.7592/FEJF2023.90.sarv_jarv).

Sarv, Mari & Kallio, Kati & Janicki, Maciej 2024. Arvutuslikke vaateid läänemeresoome regilaulude varieeruvusele. „Harja otsimine" ja „Mõõk merest". – *Keel ja Kirjandus* 3, lk 238–259 (DOI:10.54013/kk795a2).

Saukas, Rein 2005. *Eesti mõistatuste allikalugu* I. Reetor 5. Toim. Arvo Krikmann. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Schenda, Rudolf 1993. *Von Mund zu Ohr.* Baustein zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzälens in Europa. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Sohberg, Martin 1881. *Üheksas Eesti jututooja.* Ennemuistesed jutud maa ja linna noorele rahwale lõbusaks ajawiiteks. Tartu: Schnakenburg.

Särg, Taive 2024. Millise lauliku lapsepõli? Laulu „Kui ma olin väiksekene" allikatest ja autoritest. – *Keel Ja Kirjandus* 12, lk 1088–1116 (DOI:10.54013/kk804a2).

Tamm, Marek 2008. History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation. – *Journal of Baltic Studies* 39 (4), lk 499–516 (DOI:10.1080/01629770802468865).

Tampere, Herbert 1932. Laul jänese õhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses. – *Vanavara vallast*. Õpetatud Eesti Seltsi kirjad 1. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 59–116.

Tampere, Herbert 1960. „Vana kandle" koostamise põhimõtetest. – *Keel ja Kirjandus* 9, lk 513–527.

Tedre, Ülo 1965. Kirjanduse ja rahvaluule suhetest. Mõningaid kokkuvõtteid ja uurimisülesandeid. – *Keel ja Kirjandus* 11, lk 650–656; 12, lk 734–740.

Toomeos-Orglaan, Kärri 2003. „Kinder- und Hausmärchen" eesti imemuinasjuttude allikana. – Hiiemäe, Mall & Labi, Kanni (toim). *Teekond*. Pro Folkloristica X. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 183–196.

Toomeos-Orglaan, Kärri 2005. Vanimatest imemuinasjuttude kirjapanekutest, nende koopiatest ja trükiversioonidest. – Hiiemäe, Mall & Labi, Kanni (toim). *Aega otsimas*. Pro Folkloristica XII. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 151–164.

Toomeos-Orglaan, Kärri 2011. Seitsme maa ja mere tagant? Küsimusi imemuinasjuttude päritolust – *Vikerkaar* 1–2, lk 78–89.

Tõnisson, Mats 1910. *Rahva piibel, mis on kogutud vanasõnadest, rahvalauludest, mõtteteradest ja riimitud salmidest 155 peatükki, tähekorra järele.* Üleüldine õperaamat rahvale. Vändra, Paide: A. Seidelberg.

Vahtramäe, Ell 2003. *Muinasjututüüp „Abistaja nimi" Eesti Rahvaluule Arhiivis*. Magistritöö. Tartu. Käsikiri TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis.

Valk, Ülo 2005. Establishment of the Estonian Folklore Collections and the Concept of Authenticity. – Schmitt, Christoph (toim). *Volkskundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft*. Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte. Münster & New York & München & Berlin: Waxmann Verlag GmbH, lk 33–38.

Valk, Ülo 2016. Koost lagunev või uuenev folkloristika? Filoloogilisi vaateid. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 638–651 (DOI:10.54013/kk706a5).

Veske, Mihkel 1879. *Eesti rahwalaulud*. Esimene anne. Rahwa suust korjanud ja wälja andnud Dr. M. Weske. Tartu: Schnakenburg.

Veskimägi, Kaljo-Olev 2000. *Kahte kappi on ühhetassa majas tarvis: leivakappi ja ramatokappi*. Eesti raamatukogude ajalugu. Tallinn: K.-O. Veskimägi.

Viidalepp, Richard 1939. Jakob Hurt – geniaalne rahvaluulekoguja. – *Eesti Kirjandus* 7, lk 293–312.

Vinkel, Aarne 1966. *Eesti rahvaraamat: ülevaade XVIII ja XIX sajandi lugemisvarast*. Tallinn: Eesti Raamat.

VK I = Vana Kannel. Alte Harfe. *Täieline kogu vanu Eesti rahvalauluzid välja annud Dr. Jakob Hurt. Vollständige Sammlung alter estnischer Volkslieder herausgegeben von Dr. Jakob Hurt*. Ezimene kogu. Erste Sammlung. [Laulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt.] (Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetuzed 3.) Tartu: C. Mattiesen, 1886.

VK V = Tampere, Herbert & Tampere, Erna (koost) 1985. *Mustjala regilaulud*. Vana Kannel V. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.

VK XV = Labi, Kanni & Oras, Janika & Rüütel, Ingrid (koost) 2025. *Muhu regilaulud* 1–2. Vana Kannel XV. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Väina, Mari 2025. Regilaul kui varieeruv süsteem. Suulise kultuuri toimemehhanismide modelleerimise võimalused. – *Keel ja Kirjandus* 11, lk 963–986 (DOI:10.54013/kk815a1).

Willmann, Friedrich Wilhelm 1975 [1782]. *Juttud ja Teggud kui ka Monningad Õppetussed mis maiapiddamisse pärrast tarwis lähtwad*. Eestima=rahwale heaks on üllespannud, Reedik Willem Willmann, Õppetaia Karja=Kirriko peäle, Saaremaale. [Tallinnas trükkitud Lindworsse kirjadega 1782.] – *Loomingu Raamatukogu* 47–52. Tallinn: Perioodika.

SUMMARY

Traces of reading in folklore texts

KÄRRI TOOMEOS-ORGLAAN
Junior Research Fellow, Estonian Literary Museum
karri.toomeos-orglaan@kirmus.ee

LIINA SAARLO
Senior Research Fellow, Estonian Literary Museum
liina.saarlo@folklore.ee

Keywords: distant reading, written nature, literacy, close reading, fairy tale, runic song, orality, printed matter

Folklore is a concept characteristic of modern culture, which seeks its roots and values in archaic traditions. Orality is one of the criteria of authenticity in Estonian folklore; however, by the period of intensified folklore collecting in the second half of the 19th century, most Estonians were already literate. Books had by then become widely accessible even to the rural population. As a result, printed versions of folklore texts entered oral tradition as well as folklore collections. Alongside the study of the relationships between written and oral culture, writing practices and collecting strategies, it is also worth considering what else this material – shaped by written sources – reveals.

In this article, we seek to offer a solution and a new perspective on the problem arising from the influence of written texts on oral tradition. As previous studies have shown, the relationships between archival texts and printed materials are so nuanced that simple textual comparison is not always sufficient. Therefore, to identify the influence of print in archival sources, we have applied both close and distant reading methods.

Our study draws on text corpora from two classical Estonian folklore genres – fairy tales and runosongs – along with related contextual data. We conclude that although earlier publishers and researchers of these different folklore types have paid varying degrees of attention to their connections with printed sources, studying them together is justified. Since every song, tale or riddle published in print holds significant source potential within written culture, our analysis demonstrates that, regardless of genre, the influence of print on oral tradition is uniform. From the perspective of the history of reading, the principle of orality loses its importance as a criterion of authenticity, and many archival texts influenced by written sources gain value.

Although this study offers only a brief insight into the reading skills of 19th-century Estonians and the printed materials available to them, it nevertheless demonstrates the substantial impact these had on oral tradition and on our folklore collections. At the same time, it reveals the richness and diversity of printed matter that reached readers. Oral and written culture in Estonia did

not exist as separate, untouched parallel worlds; rather, they were intertwined, mutually influencing and enriching one another as well as the Estonian rural population.

Kärri Toomeos-Orglaan on Eesti Kirjandusmuuseumi nooremteadur. Muinasjututöörühma liikmena on koostanud muinasjuttude andmebaasi ning mitmeid akadeemilisi antoloogiaköiteid. Magistritöö (2008) käsitles trükiste mõju jutupärimusele, valmivas doktoriväitekirjas vaatleb kirjaliku kultuuri mõju seto pärimusele.

Kärri Toomeos-Orglaan is a Junior Research Fellow at the Estonian Literary Museum. As a member of the fairy tale working group, she has contributed to the compilation of a fairy tale database and several academic anthology volumes. Her MA thesis (2008) addressed the influence of print on narrative tradition, and her recently completed doctoral dissertation offers a detailed analysis of the impact of written culture on Seto folklore.

karri.toomeos@kirmus.ee

Liina Saarlo on Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur. Doktoritöö (2005) pühendus regilaulude stereotüüpiale, hilisemad uurimused on keskendunud regilaulude kogumisloole, esitajatele ning lokaalsetele traditsioonidele. Viimaste aastate kirjutised uurivad trükiallikate mõju eesti regilaulukorpusele.

Liina Saarlo is a Senior Research Fellow at the Estonian Literary Museum. Her doctoral dissertation (2005) focused on the formulaic nature of runosongs, and her subsequent research has been devoted to the history of collecting, performers and local traditions of runosong. In recent years, her work has examined the influence of printed sources on the Estonian runosong corpus.

https://orcid.org/0000-0002-6486-5543
liina.saarlo@folklore.ee